

(ידיעות על יחסי יהודים ושומרונים בארץ-ישראל בשלהי התקופה הביזנטית (המאה הר-הז'))

Author(s): דן י'

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשמ"א), pp. 67-76

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70042002>

Accessed: 26/11/2011 14:11

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ידיעות על יחסי יהודים ושומרונים בארץ-ישראל בשלהי התקופה הביזנטית (המאה הו'הז')

מאת ירון דן

יריבות, ולעיתים אף מלחמה, שררו בין יהודים לשומרונים בימי הבית-השני. אף-על-פי-כן, אף בימי הבית, מצויות עדויות ספורות לתופעות של שיתוף-פעולה בין העדות¹. הידיעות המעטות והמקוטעות על היחסים שבין יהודים לשומרונים לאחר חורבן הבית, מונעות תיאור רצוף של הקשרים ביניהם ומגבילות הסקת מסקנה נחרצת על אופי היחסים. אולם, יש בעדויות אלה הוכחה כי העדר יציבות היה ממאפייני היחסים הבין-עדתיים, בתקופה הארוכה שבין המאה השנייה למאה השישית. מקורות מעידים על מתחות בתקופה מסוימת ועל פיוס בתקופה אחרת והסקירה המקדימה שלהלן באה להמחיש זאת. השומרונים היו גורם מספרי ניכר באוכלוסיית ארץ-ישראל. למן המאה ה' התפשטו מחוץ לתחום שומרון². בסוף המאה ה' התנהלו קרבות בין שומרונים לבין יהודים³. לפי כרונוגרפים ביזנטיים מאוחרים כתיאופאנס וקרדנוס, במרד היהודי נגד גאלוס בערך בשנת 351, הרגו היהודים רבים מן הגויים ובהם: פאגאנים ('הלנים') ושומרונים, עד שנהרגו היהודים המורדים ועירם ציפורי (דיאוקיסריה) הוחרבה⁴. כשם שהיחסים בין יהודים לשומרונים לא היו יציבים, כך גם היחס כלפי השומרונים בקרב החכמים לא היה אחיד. היו חכמים שגילו מתניות כלפיהם. מפורסמת גישתו החיובית

1 לדוגמה: פעולת ראשי היהודים והשומרונים אצל הקיסר אוגוסטוס להדחת ארכילאוס בשנת 6 לספירה, ראה: יוספוס, קדמוניות היהודים, יז, 342 ואילך.

2 ראה למשל, ג' אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ב, תל-אביב תשכ"א, עמ' 248 ואילך.

3 בעת המלחמה בין סוורוס לניגר. ראה: הכרוניקון של אבסכיוס בתרגומו של היירונימוס לשנת 197, R. Helm, *Eusebius Werke*, VII, *Die Chronik des Hieronymus*, GCS (= *Die griechischen christlichen Schriftsteller...*), Berlin 1956, p. 211, IL. 18f; *Iudaicum et Samariticum bellum motum*. ראה גם ג' אלון (לעיל, הערה 2), ב, עמ' 100–101; מ' אבייונה, בימי רומא וביזאנטיון, ירושלים תש"ל, עמ' 49.

4 C. de Boor (ed.), *Theophanes, Chronographia*, I, Leipzig 1883 (repr. 1963), p. 40, A.M. 5843; Niebuhr-Bekker (eds.), *Georgius Cedrenus, Synopsis Istorion (Historiarum Compendium)*, I, K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur...* (527–1453), München 1897², pp. 663 ff.

של רבן שמעון בן גמליאל לשומרונים. לדעתו: 'כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מרקדיקין בה יותר מישראל', ועוד — לדעתו 'כותי כישראל'. חולק עליו רבי הסבור כותי כגוי. עמדת רבי היתה גם נחלתם של חכמים אחרים.⁵

בסוף המאה הג' גברה, כנראה, המתיחות בין שני העמים הקרובים והיא משתקפת ביחסם של חכמים אל השומרונים. נותן הטון המחמיר כלפיהם היה רבי אבהו מקיסריה; עיר בה היו השומרונים קבוצה גדולה וניכרת באוכלוסייה. העובדה שהשומרונים חוייבו בימי דיוקלטיאנוס, ככל העמים הפאגאנים, לנסך יין בוודאי סיפקה טיעון נוח גם לחכמים אחרים שהחמירו כלפיהם. אך גם באותה תקופה היו חכמים שגילו כלפיהם יחס מתון. לדוגמה: 'ר' אחא הלך לאמאוס ואכל חליטן. ר' ירמיה אכל חמצין'.⁶ קרוב לשער, אפוא, שהיחסים בין שני הצדדים במקומות ישוב קרובים או מעורבים, היו מורכבים ומן הסתם לעיתים קרובות התקיימו ביניהם יחסים מתוקנים.

מאמצע המאה הרביעית ועד למאה השישית כמעט איננו שומעים דבר אודות יחסי שני העמים, להוציא מה שנאמר ב'קורות בר צומא', הנזיר מנציכין, בקטע המתייחס לביקורו באיזור זה בערך בשנת 400 לספירה. כאן מסופר שהיהודים והשומרונים רדפו את הנוצרים בפויניקי ובארץ-ישראל.⁷ אומנם יש לקבל דברים אלה בזהירות רבה אף כי אין לדחותם על הסף. בתקופה זו, החסרה ידיעות על יחסי שני העמים, היו השומרונים לגורם התוסס והמרדני הראשי בארץ, ובייחוד מאמצע המאה הה' לספירה, מימי הקיסר מארקיאנוס ואילך.⁸

שנאת השומרונים לנוצרים — בכלל, ולאנשי הכמורה והנזירים — בפרט, היתה קשה; הם ניצלו כל הזדמנות שנקרתה לפניהם כדי לפגוע בנוצרים. לדוגמה, בזמן המרד נגד יובנאליס (451–452) לא טמנו השומרונים ידם בצלחת ומכיוון שאנשיהם שירתו בכבא ניתנה להם הזדמנות להרוג בנוצרים. בעקבות תלונותיהם של הנוצרים בארץ, ציווה הקיסר

5 ראה ג' אלון (לעיל, הערה 2), עמ' 251. ראה גם: ש' קליין (עורך), ספר הישוב, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 131; וכן מ' אבייונה (לעיל, הערה 3), עמ' 209.

6 ירושלמי, עבודה-זרה, ה ד, מד ע"ד. אגב כך אזכיר, שבקיסרות המאוחרת לא נהנו השומרונים מפריבילגיות אחדות שהיו ליהודים. למשל לפי אוריגנס (המאה הג'), נגד קלסוס, ב, 13, *GCS III*, עמ' 142, לא הורשו השומרונים במאה הג' לקיים את מצוות המילה. מאוחר יותר בתקופת השלטון הנוצרי נאסר עליהם כמו גם על היהודים להקים בתי-כנסת חדשים, לחדש או להרחיב בתי-כנסת ישנים, לקשטם וכדומה. כמובן נאסר שיתופם במשרות אזרחיות שונות.

7 אנב כך אזכיר קורות בר צומא מהד', *F. Nau (ed.), ROC (=Revue de l'Orient Chretien)*, N.S. VIII, (1950), pp. 211–276.

8 על מרידות השומרונים ראה מאמרי העומד להופיע בתולדות ארץ-ישראל לאחר חורבן בית שני' בהוצאת יד בן-צבי (בעריכת צ' ברוס), בפרק: ארץ-ישראל מן המאה הה' עד הכיבוש הערבי. כאן הקדשתי דיון רחב למרד של 529–530 ושם ספרות נוספת. ראה גם הללן הערות 13, 19. בכמה עניינים הנוגעים אף לשומרונים במאה החמישית ניתן להעזר במאמרו של E. Honigmann, 'Juvenal of Jerusalem', *DOP (=Dumbarton Oaks Papers)*, V (1950), pp. 211–276. מסויימים ביישוב היהודי למרידה בביזאנטיון, מבטא כנראה גם הפייטן ינאי. ראה: ש' ליכרמן, 'חזנות ינאי', סיני, ד (תרצ"ט), עמ' רמד — רמה.

מארכיאנוס על דורותיאוס לערוך חקירה לגילוי האשמים במעשים נגד הנוצרים וכןסיותיהם. זכריה רטור (סכולאסטיקוס) – בספרו על שיבת יובנאליס לארץ – מדווח שהלה בא לניאפוליס (שכם) וביקש מן הנזירים להצטרף אליו; לאחר שנתקל בסירובם שילח בהם את החיילים הרומאים ואת השומרונים. האחרונים ששו, לדבריו, להרוג בנזירים. המחבר מדגיש את אכזריות השומרונים⁹. אחדות ממרידותיהם אומנם מעידות על כוחם הרב; ברם, האוכלוסיה השומרנית נפגעה קשה כתוצאה מהמרידות שנכשלו. היו מבני העדה שהתנצרו, אחרים שמרו בסתר אמונים לדתם הישנה. ההמרה גברה בקרבם כתוצאה מכישלונותיהם במרידות ומן הגזירות שניחתו עליהם. על-כך מספר פרוקופיוס מקיסריה ואף שומעים זאת במפורש מן הכרוניקון פסחאלה¹⁰.

המרידה הגדולה של השומרונים התלקחה בשנת 529, תחת שילטון יוסיטיניאנוס. ראוי לשים לב להתרחשויות בינאפוליס וליחסים בין הנוצרים לשומרונים, שלא היו מיוחדים רק לעיר זו. לפי המסופר, מקובל היה על צעירי הנוצרים לצאת מן הכנסיות בימי השבת לאחר קריאת האוואנגליון, לקרוא קריאות בוז ולעג לעבר השומרונים ליד בתי-כנסיותיהם, ולרגום את השומרונים באבנים. תיאור זה מזכיר קמעה את יחסי היהודים והפאגאנים בקיסריה לפני מלחמת החורבן; אף כאן יכלו המתגרים לסמוך על הגנת השילטון במקרה של התנגדות.

השומרונים נהגו להסתגר בכתייהם; אולם, במקרה אחד פקעה סבלנות השומרונים והם הגיבו בתקיפות. הם יצאו בחרבות שלופות נגד הנוער הנוצרי המתגרה בהם, והרגו רבים מן המתנכלים להם¹¹. סיפור זה משקף היטב את היחסים בין השומרונים לנוצרים.

9 זכריה רטור (סכולאסטיקוס), היסטוריה כנסייתית, ג', 5; לטקסט ראה מהר', E.W. Brooks (ed.), *Historia Ecclesiastica ibid.*, CSCO (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium), 83, Z. Rhetor, *Kirchengeschichte* (translated by מהדורת Script. Syri, 38, I (1953), pp. 159 K. Ahrens & G. Kruger), Leipzig 1899, p. 13

10 ראה פרוקופיוס מקיסריה, אנקדוטה (=היסטוריה סודית), יא, 24 ואילך. למשל, J. Haury (ed.), *Procopius... opera*, III, 1 (1906) or Leeb Classical Library, VI (1935), *Historia Arcana Chronicon Paschale*, H.B. Dewing (ed.), pp. 136 ff. וכן כרוניקון פסחאלה: L. Disdort (ed.) I, Bonn (=CSHB) 1832, p. 619

אגב, על גזירות שמד שגזר השילטון על היהודים והשומרונים במליטיני ובאפריקה בסוף התקופה שמעניננו ראה: 'דן, 'שני סוחרים יהודים במאה השביעית', ציון, לו (תשל"א), עמ' 20–21.

על המשורר הביזנטי המהולל, בן המאה הר', שהיה ממוצא יהודי, ראה: קרומבאכר (לעיל, הערה 4), עמ' 663 ואילך; P. Maas, 'Die Chronologie der Hymnen des Romanos', *BZ* (=Byzantinische Zeitschrift), XV (1906), pp. 1–44; E. Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1961², pp. 179 ff. esp. p. 183; B. Bayer, 'Romanos Melodus', *Encyclopaedia Judaica*, XIV, col. 238 וכן ספרות נוספת. להוצאה ביקורתית חדשה של שירי רומאנוס, הכוללת תרגום ראה: P. Lemerle & J.G. Matons (eds.), 'Romanos le Melode, Hymnes', Paris 1964–1967, Suorces Chrét. Nos. 99, 110, 114, 128 יש מלומדים שמתוך זהירות אינם מזכירים כלל אפשרות מוצא היהודי; וכידוע ייתכן שכבר הורוי של רומאנוס התנצרו.

11 תיאופאנס, פראגמאטיס: de Boor (ed.), *Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogenitis confecta: Excerpta de insidiis*, Berlin 1905, frag. no. 44, p. 171

הקודקס היוסטיניאני המכיל חוקים שונים מימי קונסטנטינוס הגדול ועד לשנת 531, משקף את החומרה שהחמיר הקיסר עם השומרונים; זאת רואים, למשל, בחוק שפורסם כנראה בשנת 529¹². החוק מצווה על הריסת בתי-הכנסת שלהם ומרשה להם להוריש (או לרשת) את נכסיהם לנוצרים אורתודוקסים בלבד. חוקים נוספים בדומה לאלה, מעידים על ניסיון לחסל את השומרונים כעדה דתית-לאומית מיוחדת. מגמה זו מתקשרת יפה עם מה שמספר פרוקופיוס מקיסריה באנקדוטה¹³ כרקע למרד של 529; מדיניותו הקשה של אותו קיסר כלפי השומרונים ופירסום פקודה נגד שמירת הדת השומרונית — אלה היו לדעת פרוקופיוס הסיבות למרד השומרוני.

לראשונה אחרי תקופה ארוכה אנו שומעים פרטים כלשהם על יחסי יהודים ושומרונים במרד בשנת 529.

מאלאלאס: הידיעה הראשונה מצויה בכרונוגראפיה של יואנס מאלאלאס¹⁴. בפתח תיאור המרד הנזכר (ביוני של אינדיקטיון 7) הוא כותב על ἀπαρχὴ ἔθνικῃ, היינו על מהומה והתנגשויות בין קבוצות אתניות. לדבריו: συμβαλόντων ἄρ τῶν Σαμαρειτῶν μετὰ τοῦ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων ובתרגום: 'כי נערכו התנגשויות בין השומרונים לנוצרים וליהודים'. ההתנגשויות הללו, הראשונות, אירעו בבית-שאן וסביבותיה או אולי איזור זה היה מוקד חשוב שלהן. מדובר כאן באופן ברור על התנגשויות בין שומרונים — מצד אחד של המתרס, לבין נוצרים ויהודים — מעברו השני וכך הבין זאת גרץ¹⁵. אומנם היהודים והנוצרים לא היו בהכרח במחנה אחד.

אולם, יש ליכור, שמאלאלאס היה מעין עיתונאי עממי. עובדה זו מתבטאת גם בטיב החומר שבחר להביא וגם בלשונו ובסיגנונו העממיים — אין הוא מצטיין בזהירות ובדייקנות. לבעיה זו מתוספת הבעיה הטקסטואלית: הכרונוגראפיה של מאלאלאס בהוצאת בון מבוססת על כתב-יד יחיד ולקוי — כתב-יד אוכספורד. Chilmead ההדיר את הכרונוגראפיה של מאלאלאס בצורה רשלנית מכתב-היד האוכספורדי (Barocianus 182) בשנת 1691 ומהדורתו הועתקה למהדורת בון — ב-CSHB). הוא תירגם כדלהלן: 'כי השומרונים והיהודים התנגשו בנוצרים' (Samaritanis enim Judaeisque cum Christianis conflictantibus). תרגום זה מנוגד לפשט הדברים ביוונית למרות סירבולם — כמות שהם לפנינו. אינני יודע על סמך מה תירגם ללטינית כפי שתירגם. האם הטקסט היווני שהיה לפניי היה שונה ממה שנרפס

12 P. Krüger (ed.), *Codex Justinianus*, Berlin 1914 (=Corpus Iuris Civilis, II), I, 5, 17

13 אנקדוטה (לעיל, הערה 10), י"א, 24 ואילך.

14 John Malalas, *Chronographia*, L. Dindorf (ed.), Bonn 1831 (=CSHB), p. 445

15 H. Grätz, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, V, Leipzig 1895³, pp. 357—359 = Appendix VI

במהדורתו? או שמא תירגם על-פי שיקול דעת, כלומר, על-פי מה שנראה לו מתאים יותר מבחינה היסטורית?

ראוי להזכיר, שהטקסט של הוצאת בון אינו מכיל את כל הכרונוגרפיה המקורית, אלא רק תקציר ממנה. אשר לפרשה הנזכרת, נשתמרה בידינו ציטטה מתוך מאלאלאס ב-*Excerpta de insidiis* שיש בה תוספות ושינויים ניכרים בהשוואה לטקסט של הוצאת בון.¹⁶ אפשר לומר עוד, שלשונו הוולגארית של מאלאלאס ומצב הטקסט בהוצאת בון, המבוסס על כתב-יד אחד, יכולים להביא מאן-דהו למחשבה, שה'יהודים' כאן הם תוספת שלא במקומה. כלומר, שההתנגשויות היו לאמיתו של דבר בין השומרונים לנוצרים, ומישהו מן המעתיקים (?) הוסיף את היהודים כאילו גם הם נטלו חלק במאורעות, והמוסיף אף לא טרח להבהיר במי צידדו היהודים. אולם ייתכן, שיהודים בודדים אכן הצטרפו למרד השומרוני, ואולי זה היה מקור הידיעה. דעה כזו יכולה להצטרף למה שאנו מוצאים במקורות מאוחרים, כתיאופאנס, שהתבססו על מאלאלאס (ראה להלן). ברם, בסופו של דבר תהיה זו גישה משוחדת, המבוססת על תיקון הטקסט ללא סימוכין של ממש.

כמו שהדברים עומדים עתה, אנו רואים, שהשומרונים היו מן הצד האחד של המיתרס ואילו הנוצרים וכן היהודים מעברו השני, אף כי קרוב להניח, שהאחרונים לא שיתפו פעולה של ממש עם הנוצרים. עם זאת אפשר לקבוע בוודאות, שליהודים לא היה מקום חשוב, אם בכלל, במאורעות של שנת 529. ואכן, מאלאלאס וקירילוס מסקיתופוליס¹⁷, בני הזמן, ואף הכרוניקון פסחאלה¹⁸, מדגישים את המלחמה בין השומרונים לנוצרים בלבד. פרוקופיוס איננו מזכיר מתח בין היהודים לשומרונים ואולי אפשר ללמוד גם משתיקתו בנידון. פרט לאותה הזכרת יהודים (מקריית?) של מאלאלאס אין כל רמז ליהודים במהלך המאורעות. יתר-על-כן, אף אצל מאלאלאס עצמו, מיד בהמשך, מדובר רק על השומרונים כמי ששרפו מקומות רבים בבית-שאן (סקיתופוליס).

דברי מאלאלאס (בהוצאת בון) וקירילוס אינם זהים גם בתיאור המקום והמועד המדויק של התפרצות המרד. לפי קירילוס קרה הדבר בינואר 529 באיזור ניאפוליס ואילו מאלאלאס מציין ליוני של אותה שנה ולסקיתופוליס (בית-שאן). אפשר ליישב ההבדל ביניהם בהנחה, שקירילוס מתייחס להתלקחות המרד בסביבות ניאפוליס, ואילו מאלאלאס מתייחס לשלב מאוחר יותר, שבו פשט המרד לסקיתופוליס ולקיסריה¹⁹. שכן גם לפי המקורות האחרים, נראה שהמרד פרץ בשומרון, באיזור ניאפוליס, וכאן נערכו הפעולות הקשות העיקריות של המורדים. ברם ידוע לנו, שהמרד פשט אל מחוץ לתחומי השומרון, כגון לתחומי קיסריה, לסביבות ירושלים ועוד.

16 מהדורת דה-בור (לעיל, הערה 11), פראגמנט מס' 44, עמ' 171.

17 Schwartz (ed.), *Cyril von Scythopolis, Vita Sabae, Texte und Untersuchungen*, 49, 2 (1939), 70, p. 171

18 הוצאת בון (לעיל, הערה 10), עמ' 619.

19 S. Winkler, 'Die Samariter in den Jahren 529/530', *Klio*, 43/45 (1965), p. 442. אגב כך, לפי זכריה רטור (לעיל, הערה 9), ט' 8, קיוו השומרונים לקבל סיוע מן הפרסים.

תיאופאנס: בכרונוגרפיה של תיאופאנס מצויים רק דברים מעטים על המרד²⁰. לפי תיאופאנס, בחדש יוני 'שומרונים ויהודים בפלסטינה המליכו יוליאנוס אחד ונשאו נשקם נגד הנוצרים; ביצעו גזילות, רציחות ושריפות נגדם'. במילים אחרות, הכרונוגראף בן המאה הט' מדבר על מרד שומרוני-יהודי, וכך גם כתב כרונוגראף מאוחר יותר, קדרנוס²¹, שכנראה נטל דבריו מתיאופאנס. ברם, אין לקבל את דבריהם, וכדעת גרץ²²; שכן כפי שצינו, המקורות העיקריים מן המאה השישית, קירילוס ומאלאלאס ואף הכרוניקון פסחאלה מן המאה הז', כולם מראים בבירור, שהמרד היה שומרוני בלבד. קשה גם להעלות על הדעת, שהיהודים היו מעמידים בראשם כמלך, אישיות שומרונית (יוליאנוס), ולו גם לשעה; אף כי, כאמור, אין זה פוסל אפשרות שיהודים בודדים הצטרפו למורדים.

אין לנו תשובה ודאית לשאלה מה היה מקורו של תיאופאנס? אין לנו ספק, שמקורו (הישיר?) היה מאלאלאס, כבעוד מקרים. אולם השאלה היא: איזה נוסח של דברי מאלאלאס היה לפניו, המלא או המקוצר? קשה גם לקבוע אם תיאופאנס לא סיכם בקצרה איזה סופר ביניים ולא דווקא את הדברים המקוריים של מאלאלאס. כיצד שגה תיאופאנס? האם מתוך רשלנות וחוסר זהירות, או האם, כפי שטוען גרץ²³, מפני שהתחביר היווני הבלתי מובן של מאלאלאס היה בעוכרי תיאופאנס ובילבלו? כל אלה נשאות שאלות פתוחות. בכל מקרה, בין אם מקורו הישיר ובין אם העקיף היה מאלאלאס, קרוב לקבוע, שדברי הכרונוגראף מן המאה הט' בטעות יסודם. ייתכן כאמור, שדברי תיאופאנס וקדרנוס הם שגרמו בעקיפין לתרגום המוטעה של מאלאלאס, אפילו על-ידי מהדיר הטקסט במאה השבע-עשרה.

השומרונים זכו להצלחות בראשית המרד; המרד פרץ כנראה בשומרון באיזור ניאפוליס ונישא בעיקר על כתפי האוכלוסיה הכפרית. אחר הצלחה באיזור זה פשטו השומרונים לחלקים אחרים של ארץ-ישראל. תחרויות קרקס לכבוד הניצחון, בהן השתתפו רכבים שומרונים, יהודים ונוצרים, נערכו בינאפוליס²⁴. ברם ההצלחה לא האריכה ימים, וכישלון המרד הביא לתוצאות חמורות לישוב השומרוני: אבירות רבות בנפש, פליטים ומקרי שמד רבים.

בעקבות הכישלון נוצרו מגעים בין השומרונים לבין מלך פרס ביוזמת הראשונים. תיאור הפרשה אצל מאלאלאס (במהדורת בון, עמ' 455) מעלה כמה סימני שאלה, אך עיקרו של דבר ברור: השומרונים פנו למלך פרס, כואד לפי מאלאלאס, והציעו לו לכבוש את ארץ-

20 תיאופאנס, מהדורת דה-בור (לעיל, הערה 4), עמ' 178, שורות 22 ואילך.

21 קדרנוס, הוצאת בון (לעיל, הערה 4), א, עמ' 646.

22 ראה גרץ, לעיל הערה 15.

23 ראה גרץ, שם.

24 מאלאלאס, כרונוגרפיה, מהדורת בון (לעיל, הערה 14), עמ' 446. ראה גם מאמרי, 'הקרקס וסיעותיו (הכחולים והירוקים) בארץ-ישראל בתקופה הביזאנטית', קתדרה, ד (תשל"ז), עמ' 133-146, ובייחוד עמ' 134 והערה 4.

ישראל, בהבטיחם לו עזרה צבאית של חמישים אלף איש. כתמורה הבטיחו למסור לו את כל הארץ. בניסיון לשכנעו הבטיחו לו גם זהב רב ואבנים יקרות. מלך פרס אכן שוכנע על-ידי השומרונים ונאות לכרות עמם ברית. אולם הדבר נידון לכישלון, שכן אנשי המשלחת, חמישה במספר, נלכדו בידי הביזאנטים ('הרומאים') והפרשה כולה נתגלתה ליוסטיניאנוס²⁵.

תיאופאנס אף הוא מזכיר את הפנייה למלך פרס, כוסרו לדבריו. לפי תיאורו פנתה למלך הפרסי משלחת שומרונית בת חמישה אנשים מעשרי השומרונים. הללו הבטיחו לו את כל ארץ-ישראל וכן הבטיחו לו סיוע של חמישים אלף יהודים ושומרונים. הוא חזר על-כך, שחברי המשלחת נתפסו והצעתם נודעה לביזאנטים²⁶. אף כאן תיאופאנס מביא כמה פרטים שאינם מצויים אצל מאלאלאס; לדוגמה, זיהוי מלך פרס כקוסרו ולא ככוואד. האם שגה תיאופאנס בצרפו את היהודים בהבטחת העזרה? האם היה כאן גם שיקול של השומרונים, שסמכו על האוכלוסיה היהודית הגדולה בממלכת פרס? ושמה צירף תיאופאנס את היהודים לסיפור ההבטחה, כמסקנה הגיונית ממה שכתב קודם על מרידתם עם השומרונים נגד הביזאנטים בארץ, כלומר – שטעות גררה טעות; או שמא הושפע תיאופאנס משיתוף הפעולה המאוחר יותר בין שני העמים?

כך או אחרת, חרף כל הספיקות באשר לדברי תיאופאנס, איננו יכולים לבטל את הידיעה שלו באופן מוחלט ואין זה מן הנמנע שהיו אי-אילו מגעים בין השומרונים ליהודים בארץ או מחוצה לה (בפרס?) במגמה לסייע לפרס לחסל את השילטון הביזאנטי; זאת למרות שהמרד היה שומרוני בעיקרו. בכל זאת, נראה שלפנינו שיתוף פעולה ראשון בתקופה זו בין שני העמים.

יהיו יחסי היהודים והשומרונים בארץ סביב 529 אשר יהיו, הנה בהמשך המאה אנו עדים לשיפור ברור ביחסים ביניהם, שיפור שהתבטא בשיתוף פעולה בין היהודים לשומרונים. אפשר להניח, שהגורם העיקרי לכך היה לחצו של השילטון הנוצרי; התגברות כוחם של הנוצרים בארץ, ובמקביל – התמעטות כוחם של השומרונים, שנפגעו קשה במרד הגדול של שנת 529; היהודים אף הם נחלשו, אם כי לא ננקטו נגדם צעדים כה מחמירים כמו נגד השומרונים. יש גם מקום להניח, שהשומרונים שנלחמו בביזאנטים והרסו, בין היתר, כנסיות נוצריות, זכו עתה ביחס אוהד יותר מצד היהודים והוקהה חודן של יריבויות ומתיחות ישנות.

25 מאלאלאס, כרוניגראפיה, מהדורת בון (שם), עמ' 455.

26 תיאופאנס, מהדורת דה-בור (לעיל, הערה 4), עמ' 178–179. השינויים בשם המלך הפרסי נובעים כנראה מכך שאותו זמן נערכו חילופי שליטים בממלכת פרס. בשנת 531 מת כואד ועל כס המלוכה עלה כוסרו שחתם בשנת 532 על חוזה שלום עם יוסטיניאנוס. השאלה היא כמובן, מה היה כתוב בטקסט שהיה לפני תיאופאנס. על חילופי השילטון בפרס ראה גם: A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire* (284–602), I, Oxford 1964, p. 272; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, J.R. Palanque (ed.) II, Amsterdam 1968, p. 294.

להלן העובדות המאששות תמונה זו: בשנת 555 אירעו בקיסריה התנגשויות בין שומרונים ויהודים מצד אחד לבין נוצרים מן הצד שני. יד הראשונים היתה על העליונה ולבד מן ההרג שעשו בנוצרים והעלאת כנסיותיהם באש, הרגו גם את הנציב בפרטוריום שלו. המקורות הראשיים לפרשה זו – מאלאלאס ותיאופאנס, המדווחים על מרד השומרונים והיהודים בעיר – קושרים את הפרשה כולה ליריבות סיעות הקרקס, הכחולים והירוקים.²⁷

על מרידת היהודים והשומרונים בארץ-ישראל עוד בימי שילטונו של יוסטינוס השני לומדים, דרך אגב, מיואנס מאפסוס אשר מספר, שבשנתו השנייה של הקיסר טיבריוס (כלומר בשנת 580) החלו הפאגאנים בהליופוליס (בעל-בק) להרים ראש והקיסר שלח נגדם את תיאופילוס, מי שדיכא את מרד השומרונים והיהודים בארץ בימי יוסטינוס השני; הלה יצא מהארץ להליופוליס. אחרי כן הוא מספר על מעשי הנזיר הקיצוני פוטיוס שנשלח על-ידי הקיסר לארץ-ישראל כדי לפעול, בין-היתר, נגד השומרונים.²⁸ לפי יואנס מניקיו מרדו השומרונים עוד בסוף ימי יוסטיניאנוס והוא זה ששלח נזיר בשם פוטיון וצבא רב²⁹ לדכאם. על שני האירועים שצויינו הוסיף סטאר התקוממות יהודית-שומרונית בפניה עמד יוסטינוס השני בשנת 578; המאורעות דומים לאלו שאירעו בשנת 555.³⁰

על שיתוף פעולה בין יהודים לשומרונים יש בידינו עוד עדויות ספורות. שאף שאין ליחס להן אותו משקל שייחסנו לעדויות שלעיל, הן מצטרפות לנאמר ומאמתות את אוירת הפיוס בין העדות. על-פי אחד מהסיפורים המופיעים בקובץ ה'לימונאריון' של יואנס מוסחוס מס' 165, פעלה באיזור ניקופוליס (אמאוס) חבורת שודדי דרכים, שהיתה מורכבת מיהודים, שומרונים ונוצרים³¹; במקרה אחר בראשית כיבושי הערבים בדרום הארץ, כפריים עניים מאיזור עזה: נוצרים, יהודים ושומרונים, הגנו על מקומותיהם בפני הערבים ונהרגו כולם³². עדויות נוספות המצטרפות לנאמר והן משמעותיות יותר: האחת מקור סורי, שפירסם ברוק, על חיי מאכסימוס קונפסור (התיאולוג היווני שחי במאות ו'-ז'), טקסט שהוא לדעתו

27 ראה מאמרי הנ"ל על הקרקס וסיעותיו (לעיל הערה 24), עמ' 142 ואילך.

28 John of Ephesus, *Historia Ecclesiastica*, Pt. III, W. Cureton (ed.), Oxford 1853, III, 27, p. 190 (Now also E.W. Brooks [ed.], *CSCO* 105, Script. Syri 54 (1952); *The Third Part of the Ecclesiastical History*, (translated by R.P. Smith), Oxford 1860, p. 209 בהקשר זה להלן הערה 30.

29 ליואנס מניקיו ראה: John of Nikiu, *Chronicle* (ed. and translated by R.H. Charles), London 1916, p. 94.

30 J. Starr, 'Byzantine Jewry on the Eve of the Arab Conquest (565-638)', *JPOS*, XV (1935), p. 282; לא ברור לי מניין לסטאר דווקא שנת 578 לאותה פרשה. לגזירות ראה לעיל סוף הערה 8. לפרשה הנידונה ראה עוד: J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire (395-800 A.D.)*, II, Repr., Amsterdam 1966, pp. 76 ff.; E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart 1919, pp. 26 ff., n. 1.

31 John Moschus, *Pratum Spirituale*, 165, MPG (= *Migne Patrologia Graeca*), 87, 3, cols. 3032-3033. לקטע ראה גם ספר הישוב (לעיל, הערה 5), א, עמ' 6, ערך אמאוס.

32 לסיפור המצוי בכרוניקון סורי ראה ספר הישוב, שם, עמ' 114, ערך עזה מס' 11.

ממקור מארונני³³. לפי תיאורו היה מאכסימוס מן הכפר חספין (הוא חספיה שבגולן) בנו של שומרוני מן הכפר שכר, שקרוב לזהותו עם יסכר, עסכר, שלרגלי הר עיבל³⁴. אמו היתה שפחה פרסית של יהודי מטבריה בשם צדוק. אבי מאכסימוס נהג ללכת לטבריה לרגל מסחרו בפשתן. כאשר בא לטבריה הכיר את השפחה, וזו הרתה לו. אומנם בני עמו איימו עליו משום יחסיו עם השפחה, אך הוא לא נכנע ולקחה עמו לכפר חספין, שם ישב שנתיים בבית כומר בשם מארטיריוס. מסיפור זה עולים יחסי מסחר בין שומרוני ליהודים בעיר הראשית טבריה ואפילו האפשרות ששומרוני יבוא כעת מצוקה לכפר יהודי, או לפחות לכפר מעורב.

דומני, שאין זה בעל חשיבות מכרעת שלפנינו כתב פלסתר, כנראה מארונני, נגד התיאולוג הנוצרי הגדול של המאה השביעית, מאכסימוס קונפסור (מאכסימוס יצא תחילה נגד המונופיסיטיזם ולאחר מכן משנת 642 יצא גם נגד המונותליטיזם, שנתקבל על-ידי המארוניים); אומנם, אין ספק, שמחברי הביוגרפיה היו מעוניינים להלבין את פני מאכסימוס, בהטילם דופי במוצאו, שהוא בנם של שומרוני ושפחה פרסית. אך אפילו כך, דומה שהמחבר, שחי כנראה באיזור זה, ידע על קשרים חברתיים ומסחריים בין בני שני העמים ותיאר קשרים אלה כרקע לכתב הפלסתר. יותר מכך, לפי המסופר (ואולי זה לא נאמר רק לצורכי ניגוח) לידתו וגידולו של מאכסימוס אירעו בכפר יהודי (?). אין לדחות אפשרות, שהמחבר הסתמך על יסודות שהיו קיימים במציאות בשלהי התקופה הביזנטית. במלים אחרות, אני סבור, שאפשר לקבל מן הסיפור לפחות גרעין זה, כמשקף מציאות אמיתית ביחסי שני העמים הקרובים.

לבסוף, תבוא עדות גם מן הצד היהודי, מתחום הפיוט. בפיוט נחמה לתשעה באב, שהיה מקובל ליחסו לאליעזר בירבי קליר, פיוט הפותח במלים: 'אותו היום אשר יבוא משיח בן דוד'... אנו קוראים את השורות הבאות: 'ומעזיה [=טבריה] ושומרון ינוחמו ועכו והגליל ירוחמו...'...³⁵. אומנם חוקרים אחדים וגניצבורג בכללם, מיחסים את הפיוט לתקופת מסע הצלב הראשון. אולם בעיני נראית הדעה, שהפיוט הנידון מקורו לערך בסוף ימי השליטון הביזנטי בארץ, בין אם מדובר בחיבור של הקליר ובין אם של פייטן אחר³⁶. מן הפיוט

33 S. Brock, 'An Early Syriac Life Maximus the Confessor', *Anal. Bolland.*, 91 (1973), pp. 299 ff.; S.P. Brock, 'A Syriac Fragment of the VIth Council', בהקשרים קרובים ראה גם מאמרו של P. Dib, *Histoire de l'Eglise maronite*, Beyrouth 1962, esp. pp. 19 ff. ; על הכנסייה המארונית ראה למשל: *Oreins Christians*, 57 (1973), pp. 63 ff.

34 ראה י' בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים תש"ל², עמ' 66–67 ובמפה שם, עמ' 63. ראה גם אוואנגלין יוחנן, ד, 5.

35 ל' גניצבורג, גנזי שכתר, א, ניו-יורק תרל"ג, עמ' 28; י' מרקוס, גנזי שירה, א, ניו-יורק תרצ"ג, עמ' 28–29; י' אבן שמואל, מדרשי גאולה, ירושלים-תל-אביב תשי"ד², עמ' 158–160. ראה גם המהדורה המדעית החדשה של פיוט זה אצל י' יהלום, 'על תוקפן של יצירות ספרות כמקור לבירור שאלות היסטוריות', קתדרה, יא (תשל"ט), עמ' 125 ואילך, ובייחוד עמ' 130 ואילך (כאן מובא הפיוט וחילופי גירסאות).

36 לנושא זה ראה גם אבן שמואל, שם, עמ' 154 ואילך.

שומעים דברי אהדה וניחומים הן לטבריה (מעזיה) והן לשומרון. אומנם אפשר לתהות אם כוונת הפיוט אינה למה שיתרחש אחר בוא המשיח ובכל־זאת שמא אפשר להצביע אף על עדות זו, כמצטרפת לאחרות, כעדות לשיפור היחסים בין שתי העדות הנרדפות. וכאמור, הפעם מקור הידיעה בישוב היהודי.

מן הדין להוסיף, שלמרות השיפור הזה בפרק הזמן המאוחר יחסית של השילטון הביזנטי בארץ, לא עברו כליל מן העולם הטינה והיריבות הישנות. למשל, עולה הרגל הנוצרי אנטונינוס מפלאקנטיה, שביקר בארץ בערך בשנת 570 סיפר שהשומרונים נהגו לשרוף תבן על עקבותיהם של נוצרים ויהודים שעברו בדרכי השומרון, כדי למחות מהן כל זכר³⁷. איננו רשאים לומר, שאנטונינוס צירף כאן יהודים לנוצרים באופן שרירותי; אף איננו יודעים, האם היתה בזמן זה התפרצות חדשה של איבה בין הצדדים, ואם־כן מה היו סיבותיה, או שמא לפנינו שריד של מינהג קדום מתקופה בה היה מתח.

כך או כך, לא היה בכוונתי לצייר תמונה אידילית של מציאות שלא היתה, אלא להאיר על התקרבות ידועה בין שני העמים היריבים³⁸, שבאה לביטויים שונים, אף כי גם היריבות הישנה לא נעלמה כליל. כוונתנו להפנות את תשומת הלב לאפשרות שהמרדיות השומרונית ובייחוד זו של שנת 529, תוצאותיהן החמורות לגבי השומרונים, וכן הגזירות שגזר השילטון הביזנטי על שני העמים הביאו להתקרבות בין יהודים לשומרונים, הפיגו מתחים קודמים ודחקו יריבויות ישנות.

37 אנטונינוס מפלאקנטיה, איטינרריום, 8; *Itiner. Hierosol.* מהד' P. Geyer עמ' 164, שורות 9 ואילך.

38 על שיתוף פעולה ביניהם ראה גם: S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, V, New York 1957, pp. 170 ff. וכן מ' אבייונה (לעיל, הערה 3), עמ' 216.